

Voor elk wat wils

MARIANNE BOENINK

Recensie van: André Klukhuhn en Toef Jaeger (red.), *Denkende schrijvers. Over filosofie en literatuur*. Utrecht: Bijleveld, 1997, 192 pp.

Filosofisch Nederland lijkt zo langzamerhand een ware 'bundelberg' te produceren. In een tijd van grote publicatiedruk zijn daar ook wel redenen voor aan te voeren. Zo staat een bijdrage aan een bundel veel duidelijker in de context van een breed gevoerd filosofisch debat dan een artikel in een tijdschrift. Dat is prettig voor de auteur, die er minder snel van beschuldigd kan worden slechts persoonlijke stokpaardjes te berijden, maar ook voor onderzoeksgroepen, die geacht worden gezamenlijk aan bepaalde onderzoeksthema's te werken.

In veel gevallen kun je je echter afvragen of die potentiële meerwaarde ook wordt waargemaakt. Vaak wordt volstaan met het simpelweg verzamelen en in een bepaalde volgorde zetten van de afzonderlijke teksten. Redacteuren doen vooraf weinig moeite om hun auteurs een duidelijke vraag of probleemstelling mee te geven en een taakverdeling tussen de auteurs te maken. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat het achteraf ondoenlijk blijkt om aan te geven in hoeverre de bundel een bepaalde discussie verder brengt – als de redacteuren daar al een poging toe doen.

Het gevolg hiervan is dat het publiek

voor een bundel vaak beperkt is: voor elk wat wils, en dus vlees noch vis. Lezers pikken die stukken uit een bundel die hen interesseren. Redacties van boekenbijlagen en tijdschriften zijn steeds minder geneigd bundels te recenseren. En in de boekhandel verdwijnen bundels nog sneller dan andere boeken van de schappen naar de ramsj-dozen.

De bundel *Denkende schrijvers. Over filosofie en literatuur* lijkt tot nu toe aan dit lot te zijn ontsnapt. Hij mag zich verheugen in recensies in diverse kranten en tijdschriften en ligt op het moment dat ik dit schrijf (ruim een half jaar na verschijnen) nog altijd redelijk vooraan in de winkel. Kennelijk is het thema in trek. Toch is bepaald niet duidelijk wat we onder een 'denkende schrijver' moeten verstaan. Bestaan er ook niet-denkende schrijvers? De ondertitel van de bundel suggereert een specifiekere thema: het gaat kennelijk om schrijvers die 'iets met filosofie' doen. Zijn het schrijvers die ooit een blauwe maandag filosofie hebben gestudeerd? Zijn het schrijvers die filosofische concepten of personages in hun boeken stoppen? Of, wat ik zelf interessanter zou vinden, gaat het om de vraag

of er verschillende stijlen van denken en schrijven ten grondslag liggen aan filosofie en literatuur? Die kwestie wordt binnen de filosofie al enige jaren heftig besproken. Filosofen als Rorty en Nussbaum verdedigen de stelling dat literatuur in bepaalde opzichten een betere gids voor het goede leven is dan filosofie. Het zou aardig zijn nu eens te horen wat de heren en dames literatoren daar zelf van denken.

Helaas blijkt dat niet het idee achter de bundel te zijn. Wie het boek ter hand neemt, zal zich zelfs gaan afvragen óf er wel enig idee achter de bundel heeft gezeten; het boek lijdt namelijk aan tal van bovengenoemde bundelkwalen. De bundel is het resultaat van een serie lezingen van het Utrechtse Studium Generale en de Stichting Literaire Activiteiten Utrecht. De organisatoren legden ‘enkele vragen over de relatie tussen denken en schrijven – of tussen filosofie en literatuur –’ (7) voor aan enkele Nederlandse schrijvers, zoals het ‘Woord vooraf’ het rijkelijk vaag formuleert. Wat die vragen precies waren, komen we niet te weten. We moeten de gedachtegang achter de bundel dus reconstrueren aan de hand van de inleiding en de selectie van auteurs.

Het concept ‘denkende schrijver’ blijkt ontleend aan Robert Musil. In een inleiding die meer weg heeft van een zelfstandig artikel, legt redacteur André Klukhuhn uit dat Musil twee domeinen onderscheidde: het ‘ratioïde domein’ dat bestaat uit de uiterlijke, berekenbare verschijnselen die met het verstand bevat kunnen worden, en het ‘niet-ratioïde domein’ dat de innerlijke, onberekenbare zaken bevat, die vanuit het gevoel benaderd worden. Wetenschap hoort tot het ratioïde domein, terwijl kunst en moraal tot het niet-ra-

ratioïde domein gerekend worden. Musil meende dat het niet-ratioïde domein niet met de middelen van de wetenschap begrepen kon worden, maar vond dat het evenmin aan de niet-intellectuele vermogens kon worden overgelaten. Hij opteerde daarom voor een tussenpositie: die van ‘denkende schrijver’. Van hieruit wilde hij beide domeinen verbinden, alle mogelijkheden voor het denken, handelen en leven onderzoeken zonder zich voortijdig vast te leggen op starre concepten of overtuigingen.

Als de opzet van de bundel was te onderzoeken in hoeverre een dergelijke rolopvatting onder hedendaagse schrijvers nog leeft, dan is dat op zich een interessante vraag. Uit de inleiding wordt echter niet duidelijk of de denkende schrijver een bemiddelende positie inneemt tussen het wetenschappelijke en het artistieke denken, of dat hij of zij zich vooral richt op het begrijpen en verwoorden van het niet-ratioïde domein. De term ‘tussenpositie’ (14) suggereert het eerste, maar dan is niet duidelijk waarom alleen schrijvers van literatuur deze positie kunnen innemen. Waarom is er niet gezocht naar filosofen (of wetenschappers) die een soortgelijke bemiddelende rol (willen) vervullen?

Over de manier waarop de selectie van auteurs voor de bundel (of de lezingenserie) tot stand is gekomen, blijft de lezer al evenzeer in het ongewisse als over de precieze vragen die hun zijn voorgelegd. Je kunt als lezer dus zelf constateren dat ‘denkende schrijvers’ voor de redacteurs kennelijk schrijvers van literatuur zijn. De verzameling zal ook wel het resultaat zijn van toeval: wie kon er op de data dat de lezingen gehouden moesten worden? Op de vraag wat Nelleke Noordervliet, Dirk

van Weelden, Sybren Polet, Gerrit Krol, Kees 't Hart, Geerten Meijnsing, M. Februari en A.F.Th. van der Heijden verder gemeen hebben, rest de lezer voornog alleen de constatering dat deze auteurs zichzelf kennelijk voldoende als 'denkende schrijver' zien om in te gaan op de uitnodiging voor de lezing.

Dat het resultaat van de bundel 'op zijn minst veelzijdig te noemen' is (7) – nog zo'n informatieve doodoener uit het Woord vooraf – hoeft dus geen verbazing te wekken. Ook deze bundel bevat voor elk wat wils. De auteurs, die ook eerder nogal uiteenlopend literair werk hebben gepubliceerd, vatten niet alleen het begrip 'denkende schrijver' verschillend op, ze gieten hun beschouwingen ook in uiteenlopende vormen. Waar de een aanleiding ziet op het eigen werk te reflecteren ('t Hart), grijpt een ander de gelegenheid aan om eerder werk te herroepen (Meijnsing), terwijl een derde (Krol) met een verhandeling over goed en kwaad ter plekke een proeve van denken lijkt af te willen leggen. De bundel sluit af met twee interviews, die wel de grootste gemiste kans zijn om eenheid in het geheel aan te brengen. In plaats van de geïnterviewde auteurs te laten reageren op de gedachten en veronderstellingen achter de bundel, lijkt de interviewer van Februari niet in staat te zijn zinnig door te vragen zodra ze genuanceerde antwoorden geeft, terwijl de interviewer van Van der Heijden hem vooral laat babbelen over zijn manier van werken.

Maar goed, valt er nog enige eenheid in die veelzijdigheid te ontdekken? Natuurlijk wel, als je er zelf moeite voor doet. Opmerkelijk vond ik vooral dat bijna alle auteurs het vanzelfsprekend lijken te vinden dat filosofie en litera-

tuur hulpmiddelen voor het streven naar het goede leven zijn. Terwijl een dergelijke rol in de filosofie en in de literatuurwetenschap tot voor kort nog als achterhaald moralisme van de hand werd gewezen, staat ze hier niet eens meer ter discussie. Het gaat veeleer om de (interessantere) vraag op welke manier de literatuur die rol vervult. Op dat punt lopen de meningen onmiddellijk uiteen. De opvattingen hierover lijken vooral te worden bepaald door het type literatuur dat de auteur zelf schrijft, en zo blijkt weer eens dat het weinig zin heeft te spreken over 'de' functie van 'de' literatuur. Literatuur kan de lezer loswrikken uit gangbare betekenis-kaders (Van Weelden), kan ons fragmentarisch laten denken over het leven en ons daardoor leren leven met onzekerheden (Polet), kan morele inzichten 'voelbaar maken' zonder aanspraken op universele geldigheid te doen ('t Hart), of kan door de vorm iets zeggen over de manier waarop de lezer berichten ontvangt en in zich opneemt (Februari).

De auteurs zijn het er wel over eens dat literatuur geen spreekbuis voor filosofische opvattingen of concepten mag zijn. Zodra je het filosofische skelet door het literaire bouwwerk heen ziet schemeren, is er sprake van slechte literatuur. Van de schrijvers die toegeven dat zij filosofie als basismateriaal voor hun creatieve productie gebruiken (Van Weelden, 't Hart, Meijnsing, Van der Heijden) roepen enkelen dan ook om het hardst dat filosofie slechts één inspiratiebron naast andere is, waarbij die andere bronnen liefst zo alledaags mogelijk zijn: gesprekken met junks en conciërges, popconcerten, voetbaluitslagen en bezoeken aan ijzerwarenwinkels worden met filosofie op één lijn gesteld. Bovendien zeggen deze auteurs

het filosofisch materiaal te verbuigen, vervormen, verhullen; een schrijver mag er kennelijk alles mee doen wat in de academische filosofie streng verboden is. Het is duidelijk dat in deze verhouding tussen filosofie en literatuur de literator de lakens uitdeelt en de filosofie zich maar heeft te voegen.

Andere auteurs melden dat zij filosofie niet zozeer (of niet uitsluitend) als basismateriaal voor hun romans gebruiken, maar dat literatuur filosofie als onbedoeld bijproduct met zich mee kan brengen. Noordervliet en 't Hart benadrukken dat er in hun werk geen sprake is van voorbedachte rade, maar dat het lezers vrij staat er een filosofische levensopvatting of een moreel inzicht in te lezen. Beiden doen een voorzichtige poging met terugwerkende kracht de 'filosofie' of gedachtegang achter hun eigen werk te reconstrueren, maar erkennen ook dat ze daarvoor zelf misschien niet de meest aangewezen persoon zijn. In deze verhouding tussen filosofie en literatuur komt de filosofie dus niet op het eerste plan, maar laat de literator zich graag door de filosofie verassen.

Het interessantst vond ik echter die auteurs die filosofie niet benaderen als een corpus teksten en de daarin vervatte opvattingen en concepten, maar als een houding die je tegenover de wereld kunt innemen. Voor Van Weelden, Polet en Februari hebben filosofie en literatuur beide te maken met afstand nemen, reflecteren op de alledaagse wereld en gangbare wijzen van denken en doen. Het goede leven is in dit geval altijd ook een doordacht leven en daaraan kunnen beide disciplines een bijdrage leveren, omdat zij een reflexieve houding bij de lezer stimuleren. Volgens Polet en Van Weelden is filosofie een

manier van afstand nemen ten opzichte van de wereld die vervolgens toch probeert die wereld in een duidelijk en coherent begrippenkader te vangen, terwijl literatuur (en volgens Polet ook het werk van 'levensfilosofen' (70-71) als Montaigne, Novalis en Nietzsche) juist ruimte biedt voor onzekerheid en flexibiliteit. Februari ziet geen groot verschil tussen beide disciplines; hooguit ligt in de literatuur de nadruk meer op de vorm waarin iets duidelijk wordt gemaakt.

Het is waarschijnlijk geen toeval dat juist de schrijfster die nog actief is in de filosofie het onderscheid tussen literatuur en filosofie het meest genuanceerd opvat. Februari lijkt als enige te beseffen dat veel hedendaagse filosofen de aloude metafysische zoektochten al lang hebben opgegeven, en dat zelfs als zij daarmee doorgaan, de praktijk vaak rommeliger en minder hoogdravend is dan gedacht. Van de andere auteurs in deze bundel hebben niet alleen Van Weelden en Polet de neiging filosofie te identificeren met streven naar zekerheid en volledigheid. Ook in de overige bijdragen schemert een dergelijke traditionele filosofieopvatting door. Kennelijk is de filosofie er, postmoderne, constructivistische en linguïstische wendingen ten spijt, nog niet in geslaagd haar oude imago af te schudden. Daardoor krijgt de literatuur in deze bundel het exclusieve recht op onzekerheid, onvolledigheid, onbeslisbaarheid, ambiguïteit, flexibiliteit en wat dies meer zij toebedeeld. In literatuur mag alles, zolang je je maar niet al te definitief uitspreekt – je moet nog wat te denken overlaten.

Maar is dat laatste ook niet wat veel kleine verhalen van wat tegenwoordig 'empirische filosofie' heet, beogen? Zijn

er echt geen hedendaagse opvolgers van de essayistische filosofen die volgens Polder de lezer ook aan het denken zetten? Hier wreekt zich de vereenzelving door de bundelredacteuren van 'denkende schrijvers' met 'romanschrijvers'. Misschien moet er nog eens iemand een bundel samenstellen met denkende

schrijvers van filosofische komaf. Het zou echter prettig zijn als daar dan een duidelijker opzet aan ten grondslag ligt dan hier het geval is. Het is goed om iets te denken over te laten voor lezers en recensenten, maar dat mag geen vrijbrief voor intellectuele luiheid zijn.

de Helling



IN HET LENTENUMMER:

Special: op zoek naar democratie

- Tegenmachten in de zorg
- Milieubeweging als vakbond?
- Democratie in de wijk
- Interactief burgerschap

En verder:

- Lolle Nauta over: wat is politiek?
- Jan Pronk over Paars



- ik wil het lentenummer over democratie ontvangen (13 gulden)
- ik neem een abonnement op het kwartaalblad de Helling (49 gulden per jaar)

NAAM

ADRES

POSTCODE

PLAATS

Sturen naar: de Helling, Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

de Helling is een links kwartaalblad over politiek en cultuur. Met analyses, discussies en interviews, uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks